

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Тюкарова Михайла Володимировича
«Мосульське питання» в політиці Великої Британії
на Близькому Сході (1918-1929 рр.)
подану на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук
за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія

Найвагоміше значення у сучасних міжнародних відносинах відіграє Близький Схід, який тривалий час переживає перманентний політичний конфлікт, що характеризується військовим протистоянням та проявами насильства. Соціальні, етнічні, конфесійні та ідеологічні протиріччя, різке ослаблення керованості та наростання хаосу у даному регіоні суттєво впливає на сучасну політичну та економічну стабільність світу. З огляду на важливе геополітичне розташування Близького Сходу, його вплив на видобуток та постачання енергоносіїв до провідних країн світу, цей регіон набуває світового значення. А контроль над енергоресурсами, споживання яких прогнозовано збільшуватиметься, стає визначальною рисою ХХ-ХХІ ст. Для кращого усвідомлення процесів, що відбуваються нині у Близькосхідному регіоні необхідно розглянути історію встановлення іноземного контролю над їхніми нафтовими багатствами на початку ХХ ст., де зіштовхнулися інтереси провідних країн світу, однією з яких залишається Велика Британія.

У представлена до захисту дисертаційній роботі Михайла Володимировича Тюкарова «Мосульське питання» в політиці Великої Британії на Близькому Сході (1918-1929 рр.) увагу акцентовано на реалізації її політики під час «мосульського конфлікту» та формування нової системи близькосхідних міжнародних відносин. Здобувач слушно визначає верхню межу дослідження – 1918 р. – після підписання Мудроського перемир'я між країнами Антанти і султанською Туреччиною, що спричинило виникнення «мосульського конфлікту» між Великою Британією і Туреччиною (1923-1926 рр.) та її нижню

межу – підписання картельних нафтових угод щодо іракської нафти у 1928-1929 рр. між Великою Британією, США та Францією [С.11-12]. Варто наголосити на правомірності обраного дисертантом комплексного підходу в проведенні дослідження. Важливим є і визначення таких понять як: «Східне питання», що являло собою приклад тривалого протистояння великих держав, його періодизацію і географію, а також «Мосульське питання», як окремий, самостійний етап вирішення «Східного питання». Автор слушно наголосив на першочерговості нафтового аспекту «Східного питання» в міжнародних відносинах та провідну роль англійської дипломатії у його вирішенні, визначив етапи розвитку «мосульського конфлікту», проаналізував особливості діяльності англійського торгово-фінансового капіталу та створення системи зобов'язальних торговельних договорів між Великою Британією і Туреччиною у досліджуваний період.

Оптимальною є й структура дисертації. Обраний автором план дав можливість послідовно, у всебічному взаємозв'язку висвітлити умови формування та проблеми реалізації британської політики на Близькому Сході в контексті вирішення «мосульського питання» 1918-1929 рр. У цьому зв'язку доцільно зупинитися докладніше на її окремих частинах. У “Вступі” М. В. Тюкалов переконливо обґрутує актуальність обраної теми, окреслює мету і завдання, теоретико-методологічні засади та практичне використання результатів дослідження.

Робота виконана на широкій джерельній базі, головним чином оригінальних архівних матеріалах, переважна більшість яких уперше вводиться у науковий обіг. Слід особливо відзначити те, що дисертантом були використані документи з фондів Національного архіву Індії, багатотомне видання «Документи з британської зовнішньої політиці 1919-1939 років», яке видавалося Королівським видавничим відомством Великої Британії та спогади політичних діячів. Це, у першу чергу, кореспонденція британського Форін офіс, його офіційне листування з послами та главами урядів інших держав, стенографічні звіти про засідання міжнародних конференцій, а також Верховної

Ради країн Антанти. Особливе значення мають донесення до Лондона британських верховних комісарів і повірених у справах на Близькому Сході, доповіді британських послів у Парижі та Вашингтоні, що містять важливу інформацію про плани урядів відповідних країн. Важливим є також залучення газет та журналльних статей початку 1920-х рр. (як англійських, так і радянських).

Аналізуючи історіографію дисертант правомірно виділив чотири блоки історіографічного матеріалу – радянський, російський, зарубіжний та український, з окресленням різних за значенням періодів, давши аналіз не тільки історичних, але й політологічних робіт. Такий підхід дозволив автору оптимально акумулювати отриману інформацію при дослідженні.

Але при цьому слід відзначити, що варто було б розкрити сутнісні відмінності історіографічних періодів, а не обмежуватися їх формальним поділом, а також приділити більшу увагу роботам вітчизняних дослідників.

Другий розділ «*Велика Британія та проблема перебудови Близького Сходу після Першої світової війни*» присвячений спробі вирішити «Східне питання» провідними світовими державами на міжнародних конференціях та політичній боротьбі в правлячих колах Великої Британії з питань близькосхідної політики. Дисертант обґруntовує причини протиріч між Великою Британією, США, Францією та Італією розглядаючи позицію та важелі впливу кожної із сторін, слушно зауважуючи, що виникнення мандатної системи після Першої світової війни стало результатом розбіжностей під час розділу територій Османської імперії, а дипломатичні представники «...доклади чимало зусиль для того, щоб домогтися позитивного для себе вирішення питань, пов'язаних з розподілом мандатів» [50]. Тут же дослідник акцентує увагу на політичній маневреності Великої Британії, вказуючи, що така політика була продиктована насамперед прагненням нафтових компаній Великої Британії і США отримати доступ до енергоресурсів Близького Сходу.

М.В.Тюкалов докладно проаналізував процес вироблення та реалізації близькосхідної політики Великої Британії, вказуючи, що він «був ускладнений

не лише особливостями воєнного часу, але і відсутністю єдиної стратегічної та тактичної лінії щодо Близького Сходу, а також в її реалізації, що пов'язано у «різному розумінні ... як у чиновників різних міністерств та відомств, так і у англо-індійській та англо-єгипетській адміністрацій» [С.68], що призвело до пошуку нових форм і методів реалізації британських інтересів у близькосхідному регіоні. Зовнішнім вираженням цього процесу стало посилення боротьби різних течій у правлячих колах Великої Британії. Розкриваючи зміст ідейно-політичної боротьби політичної еліти Великої Британії дисертант наголошує на її незмінності, так як політика перетворення окупованих територій на колонії продовжувалася, різниця полягала лише у тому, що британська політична еліта почала її маскувати мандатною системою «національних урядів», виступаючи в ролі носія гуманітарної місії з розвитку «загрузлих у варварстві» народів Сходу. Питання полягало не в сутності колоніальної політики, а лише в тому, які території слід віднести виключно до британських інтересів. Проте аналіз проводився переважно у контексті внутрішньої боротьби еліт, не враховуючи зовнішніх факторів впливу.

Логічним продовженням другого розділу є аналіз методів проникнення Великої Британії на Близький Схід, інтенсивність цієї політики та її підсумки, що відображені у третьому розділі «Стратегія Великої Британії у «мосульському конфлікті». Дисертант докладно зупинився на розгляді суперечок між Великою Британією та США, з однієї сторони, і Туреччиною – з іншої про приналежність Мосула, а головне – на питанні експлуатації там нафтових родовищ. Автор зазначає, що із захопленням Мосула британські правлячі кола на тільки отримали нафту і забезпечили собі вигідне стратегічне становище щодо захисту своєї колоніальної імперії, але й намагалися нейтралізувати дії США в цьому регіоні та домовитися із Францією. Більше того, зіткнення інтересів Великої Британії та США вплинуло на вирішення спірного «мосульського питання» між Туреччиною та Іраком, який перебував під британським контролем. Здобувач наводить також цікаві матеріали періоду так званої англо-американської "нафтової війни" показуючи, що переможцем у

ній вийшли США, так як Англія була їх боржником. Наслідком цього став "англо-американський блок", що виник на основі тимчасових спільних інтересів.

Аналізуючи проведення Лозаннської конференції М.В.Тюкалов доводить, що на її рішення мали вплив не тільки англо-американські суперечності, а й близькосхідний вузол англо-французьких протиріч. Можемо погодитися і з висновком автора, що «головну роль у виникненні «мосульської кризи» грава нафта, на яку був багатий Мосульський вілайєт» [С.121]. При цьому, питання Мосулу було важливим не тільки в англо-американських відносинах, але й на Близькому Сході загалом. Свідченням цього стає не тільки Лозаннська конференція, але й сесії Ліги Націй та засідання Гаагського Міжнародного суду. Втім, зосереджуючись на міжнародних конференціях, недостатню увагу приділено двостороннім взаєминам Великої Британії з іншими країнами для вирішення даного питання.

Дисертант наводить також цікаві матеріали щодо «курдського питання», доля якого вирішувалася шляхом змови між Великою Британією, іншими «великими» державами з кемалістами на Лозаннській конференції. Наслідком цього стала ситуація, коли Англія вдавалась до придушення курдського руху в Іраку, й одночас демонструвала свою прихильність боротьбі курдів за незалежність у Туреччині, а турки, у свою чергу, поборювали курдський рух Туреччини і вважали себе прихильниками курдської незалежності в Іраку. Наголосимо, що й на сучасному етапі це питання залишається відкритим. Сьогодні курди – один з найбільших етносів світу (до 30 млн.), позбавлений права на самовизначення і державний суверенітет. Тому й донині триває незгасаючий курдський конфлікт.

Розпочинаючи четвертий розділ «*Роль Великої Британії у вирішенні «східного питання» щодо врегулювання суперечностей «лозаннського економічного спадку» (1926-1929 pp.)*» дисертант логічно вказує на зміну розстановки сил на світовій арені із закінченням Першої світової війни. Наголошуючи на тому, що хоча Англія й усунула своїх основних суперників на

Близькому Сході – Німеччину та радянську Росію, але «посилення економічної та військової могутності США, розбіжності з Францією щодо «мосульського» та інших питань, зростання арабського національно-визвольного руху, викликаного розпадом Османської імперії, значно ускладнили для Великої Британії проблему збереження домінуючого становища в регіоні» [С. 136]. У зв'язку з цим, англійський уряд змушений був рахуватися із новими реаліями, зокрема бажанням своїх союзників з Антанти взяти участь в нафтових концесіях.

Тут же М.В.Тюкалов акцентує увагу на тому, що на взаємини між Великою Британією та США на Близькому Сході впливала політика не тільки інших великих держав, але й «треті сили», що мали безпосередні інтереси в цьому регіоні. Йдеться про кемалістську Туреччину, національні рухи вірмен, малоазійських греків, курдів та ассирійців. Автор переконливо доводить, що «великі країни» (Велика Британія, США і Франція) хоча й на словах виступали за дотримання всіма учасниками міжнародних відносин принципу «відкритих дверей і рівних можливостей», насправді домовлялися про обмеження конкуренції у нафтовій сфері на Близькому та Середньому Сході. Дисертант наводить також змістовні матеріали про конкуренцію між нафтовими корпораціями за розробку та використання надр на Близькому Сході. Однак їх створення та діяльність не синхронізується із загальною еволюцією розвитку англо-американських відносин.

Можемо погодитися і з висновком автора про те, що підписання «Угоди про червону межу» та створення Міжнародного нафтового картелю англо-американське нафтове суперництво не припинилося, а зусилля уряду Великої Британії у 1928-1929 рр. спрямовувалися на стримування спроб деяких американських корпорацій закріпитися на Аравійському півострові.

М.В.Тюкалов також докладно зупинився на діяльності турецького уряду після Лозаннської конференції за міжнародне визнання Турецької Республіки і її суверенітету «на умовах, які не залишали б місця для спогадів про режим капітуляції і нерівноправних договорів колишньої Османської імперії» [С. 153].

Крім того, і це є, безперечно, позитивним аспектом роботи, окреслено загальну міжнародну ситуацію і зміну позиції Великої Британії, Франції та США від політики «періоду капітуляції» до визнання турецького суверенітету і нормалізації відносин з нею.

Усі розділи дисертації характеризуються великим обсягом матеріалу, а також широтою студій, що забезпечують достовірність висновків, до яких приходить автор. Висновки також вирізняються системністю та логічною обґрунтованістю, що доводить наукову цінність пошуків здобувача, а незначні недоліки, що зустрічаються в дослідженні, не зменшують загального враження про роботу. Висловлені зауваження стосуються окремих питань, мають характер рекомендацій і не зачіпають основних висновків і положень, винесених на захист; і це не применшує значення серйозної, сумлінно виконаної дисертаційної праці, що має незаперечне теоретичне і практичне значення.

Основні положення дисертації апробовані у міжнародних та українських науково-практичних конференціях і викладені в 8 у наукових виданнях, з яких 5 у вітчизняних фахових виданнях та 1 – в іноземному науковому періодичному виданні.

В цілому, на нашу думку, дисертантом здійснено вагоме наукове дослідження, яке за актуальністю, новизною, рівнем виконання поставлених завдань, достовірності одержаних результатів та зроблених висновків цілковито відповідає вимогам ВАК України до кандидатських дисертацій, а її автор – М.В.Тюкалов заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07. 00. 02 – всесвітня історія.

Офіційний опонент
Завідувач кафедри всесвітньої історії
Історико-філософського факультету

Київського університету імені Бориса Грінченка,
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
доктор історичних наук, професор

ВЛАСНОРУЧНИЙ ПІДПИС
Срібниковою
засвідчую

(ПІБ)

І.В. Срібняк
(підпись)
Наїзжено від
Срібниковою
(підпись)
засвідчую

I.V. Срібняк